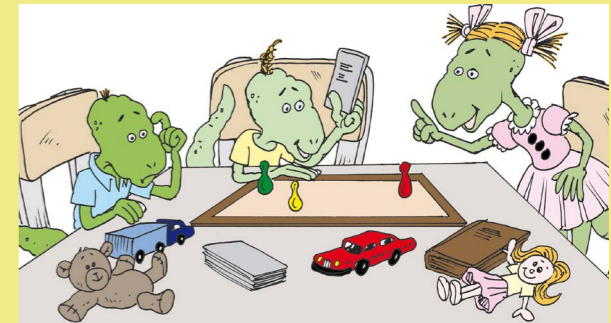

IMPLEMENTATIEPLAN STOERE SCHILDPAADDEN EN DAPPERE DINO'S

Preventieve ondersteuning
voor jonge kinderen en
hun ouders na scheiding

INHOUD

INLEIDING 3

IMPLEMENTATIEFACTOREN	3
ADOPTIE, IMPLEMENTATIE EN CONTINUERING	3

DE TRAININGEN 4

STOERE SCHILDPADDEN	4
DAPPERE DINO'S	4
KWALIFICERING STOERE SCHILDPADDEN EN DAPPERE DINO'S	5

IMPLEMENTATIE- FACTOREN 6

INNOVATIE	6
UITVOERDER	9
ORGANISATIE	12
SOCIAAL POLITIEKE CONTEXT	14

TIPS EN ADVIEZEN 15

FASE 1: ADOPTIE	15
FASE 2: IMPLEMENTATIE	16
FASE 3: CONTINUERING	18

STAPPENPLAN 19

TOT SLOT 20

MEER INFORMATIE 22

INLEIDING

Voor u ligt een implementatieplan betreffende Stoere Schildpadden en Dappere Dino's. Dit zijn twee preventieve groepstrainingen voor jonge kinderen (kleuters en groep 3 en 4) van wie de ouders gescheiden zijn. De trainingen bieden kinderen emotionele steun en traint hen in het omgaan met lastige situaties. De trainingen zijn wetenschappelijk onderbouwd, onderdeel van de Gezonde School, en erkend in de Databank Effectieve Jeugdinterventies als goed onderbouwd en effectief volgens goede aanwijzingen. Stoere Schildpadden en Dappere Dino's werden ontwikkeld en onderzocht in (ontwerpgerichte) onderzoeksprojecten. De uitkomsten van deze projecten werden verwerkt in nieuwe praktijkversies van de trainingen. Deze zijn voor heel Nederland beschikbaar en worden aanbevolen in de richtlijn Scheiding en problemen van jeugdigen. Er zijn (SKJ-geaccrediteerde) opleidingen waar professionals die zelf de trainingen willen geven aan deel kunnen nemen.

Implementatiefactoren

Het succes van een methode, zoals de Stoere Schildpadden en de Dappere Dino's, wordt voor een belangrijk deel bepaald door de kwaliteit van de programma-implementatie. Met kwaliteit van

de programma-implementatie bedoelen we dat de beoogde (intermediaire) gebruikers (bijvoorbeeld schoolmaatschappelijk werkers, jeugdwerkers, kindbehartigers) en andere relevante personen, waaronder het management in de organisatie die de methode aanbiedt, de innovatie accepteren en uitvoeren zoals bedoeld.

In dit implementatieplan geven we allereerst een korte beschrijving van de Stoere Schildpadden en Dappere Dino's, waarna we relevante factoren voor de succesvolle implementatie van Stoere Schildpadden en Dappere Dino's bespreken. Daarin maken we onderscheid naar relevante factoren in vier categorieën: 1) de innovatie, 2) uitvoerder, 3) organisatie en 4) sociaal-politieke omgeving. *Innovaties* zijn bijvoorbeeld richtlijnen, protocollen of programma's die geheel of gedeeltelijk nieuw zijn voor de beoogde gebruikers. In dit geval is de innovatie de groepstraining Stoere Schildpadden of Dappere Dino's. De *uitvoerders* zijn de personen die met deze trainingen gaan werken (de roepstrainers). De *organisatie* gaat bijvoorbeeld over de jeugdhulpinstelling, het jeugdteam of de schoolmaatschappelijk werk organisatie waar deze professionals werkzaam zijn. De *sociaal-politieke omgeving* gaat over de mate waarin de innovatie past binnen bestaande

wet- en regelgeving die door de bevoegde instanties zijn opgesteld. Denk aan financiële structuren, inhoudelijke wetgeving of bijvoorbeeld toezicht vanuit de Inspectie.

Adoptie, implementatie en continuering

We vroegen verschillende praktijkprofessionals, managers en beleidsmakers, in verschillende regio's in het land, allen betrokken bij preventieve ondersteuning van jonge kinderen en hun ouders na scheiding, naar randvoorwaarden voor succesvolle integratie en borging van wetenschappelijk onderbouwd aanbod voor jonge kinderen van wie de ouders gescheiden zijn (Stoere Schildpadden/ Dappere Dino's).

In het tweede deel van dit implementatieplan beschrijven we adviezen en tips van deze geraadpleegde stakeholders aan de hand van drie fasen van implementatie: adoptie, implementatie en continuering. Adoptie gaat over de beslissing om met een methode zoals deze te gaan werken. Implementatie betreft het daadwerkelijk in gebruik nemen van de methode. Onder continuering verstaan we het voortzetten van het werken met de methode. Dit is het einde van een invoeringsproces. We hebben het dan bijvoorbeeld over mogelijkheden voor borging van de methode voor de langere termijn.

DE TRAININGEN

STOERE SCHILDPADDEN

Stoere Schildpadden is een groepsprogramma voor kinderen van 4 tot en met 6 jaar oud, gericht op het voorkomen of beperken van emotionele en gedragsproblemen nadat ouders gescheiden zijn.

Doelgroep

Kinderen van gescheiden ouders, 4 tot en met 6 jaar oud, over wie een ouder of andere betrokkene zich zorgen maakt.

Aanpak

Stoere Schildpadden biedt een ondersteunende groepsomgeving om spanningen als gevolg van de scheiding te verminderen. Via psychoeducatie en cognitief-gedragstherapeutische technieken leren kinderen omgaan met schuldgevoelens, misvattingen en onrealistische gedachten over de scheiding. Ook ontwikkelen ze probleemoplossende vaardigheden. Verder is Stoere Schildpadden gericht op het versterken van een positief beeld van zichzelf en het gezin. Daarbij

houdt de methode rekening met de cognitieve en verbale vaardigheden van kinderen van 4 tot en met 6 jaar.

Stoere Schildpadden wordt gegeven door getrainde en ervaren professionals. Iedere groep wordt geleid door een gekwalificeerde trainer en een co-trainer. Zij werken veel met een handpop, de schildpad Sam, met dezelfde leeftijd als deelnemers in de groep en die zelf ook gescheiden ouders heeft. Naast poppenspel gebruikt de trainer creatieve materialen en spelvormen, zoals een voorleesboek, spellen, werkbladen en tekeningen.

Tijdsbesteding

Stoere Schildpadden bestaat uit twaalf wekelijkse groepsessies van 45 minuten. Ouders hebben een intake- en een eindgesprek en kunnen deelnemen aan een oudersessie.

Erkenning

De training Stoere Schildpadden is opgenomen in de Databank Effectieve Jeugdinterventies van het Nederlands Jeugdinstituut als goed onderbouwde training, zie ook [Stoere Schildpadden - Effectieve jeugdinterventies | NJi](#). Stoere Schildpadden is bovendien een van de erkende

activiteiten binnen de Gezonde School-aanpak, zie ook [Stoere Schildpadden \(gezondeschool.nl\)](#).

DAPPERE DINO'S

Dappere Dino's is een groepsprogramma voor kinderen van 6 tot en met 8 jaar oud, gericht op het voorkomen of beperken van emotionele en gedragsproblemen nadat ouders gescheiden zijn.

Doelgroep

Kinderen van gescheiden ouders, 6 tot en met 8 jaar oud, over wie een ouder of andere betrokkene zich zorgen maakt.

Aanpak

Dappere Dino's biedt een ondersteunende groepsomgeving om spanningen als gevolg van de scheiding van de ouders te verminderen en het ontstaan van problemen te voorkomen. Kinderen leren vaardigheden om beter te kunnen omgaan met gevoelens en problemen als gevolg van de scheiding. De groepstraining biedt sociale steun. Kinderen werken met behulp van psychoeducatie en cognitief-gedragstherapeutische technieken aan hun emoties en

onrealistische gedachten. Stapsgewijs leren ze probleemoplossende vaardigheden. Verder is Dappere Dino's gericht op het versterken van een positieve perceptie van zichzelf en het gezin. Daarbij houdt de methode rekening met de cognitieve en verbale vaardigheden van kinderen van 6 tot en met 8 jaar.

Dappere Dino's groepen worden geleid door getrainde en ervaren professionals: een gekwalificeerde trainer en een co-trainer. Zij werken veel met een handpop, de dino Rex, met dezelfde leeftijd als deelnemers in de groep en die zelf ook gescheiden ouders heeft. Naast poppenspel gebruikt de trainer creatieve materialen en spelvormen, zoals een voorleesboek, spellen en werkbladen.

Tijdsbesteding

De training bestaat uit twaalf wekelijkse groeps-sessies van 45 minuten. Ouders hebben een intake- en een eindgesprek en kunnen deelnemen aan een oudersessie.

Erkenning

Dappere Dino's is opgenomen in de Databank Effectieve Jeugdinterventies van het Nederlands Jeugdinstituut als effectieve training volgens

goede aanwijzingen, zie ook [Dappere Dino's - Effectieve jeugdinterventies | NJi](#). Dappere Dino's is bovendien een van de erkende activiteiten binnen de Gezonde School-aanpak, zie ook [Dappere Dino's \(gezondeschool.nl\)](#).

Kwalificering Stoere Schildpadden en Dappere Dino's

Om trainer te worden kan een geaccrediteerde training ([Kwalificering Stoere Schildpadden en Dappere Dino's – skj-scholing \(skjeugd.nl\)](#)) voor Dappere Dino's en Stoere Schildpadden trainer gevolgd worden. Deze bestaat uit twee modules: een kwalificatiemodule voor Dappere Dino's en een daarop voortbouwende module voor Stoere Schildpadden. In iedere module volgen deelnemers eerst een startkwalificatiebijeenkomst. Daarna gaan ze aan de slag met hun eerste groep. Daarbij kan eenmalig telefonische coaching ingepland worden door de opleiders. Afsluitend vindt een terugkombijeenkomst plaats, waar men op basis van de eerste groep en intervisie gecertificeerd wordt.

IMPLEMENTATIEFACTOREN

In dit hoofdstuk geven we een lijst van factoren die in onderzoek relevant gebleken zijn voor het succesvol gebruik van een innovatie, zogenaamde determinanten voor succesvolle programma-implementatie of *implementatiefactoren* (zie ook Meetinstrument voor Determinanten van Innovaties; MIDI). Per factor beschrijven we wat daarover bekend is betreffende Stoere Schildpadden en Dappere Dino's. Deze informatie kan voor beroepskrachten en beleidsmakers bruikbaar zijn bij het invoeren (adoptie), uitvoeren (implementatie) en borgen (continuering) van de trainingen.

INNOVATIE

Procedurele helderheid

Mate waarin de innovatie in heldere stappen / procedures voor de uitvoerder is beschreven.

- Trainers nemen vooraf deel aan een geaccrediteerde kwalificatie waarin ze kennismaken en oefenen met de methode, de procedure en acti-

viteiten. Om trainer te worden, volgen beroepskrachten een kwalificering die bestaat uit: startkwalificatiebijeenkomst; individuele telefonische coaching; een terugkombijeenkomst met uitwisseling en intervisie op basis van beeldfragmenten van een eigen groepsbijeenkomst.

- De materialenset die trainers tijdens de kwalificatie kunnen verkrijgen (opleidingsmap, trainershandleiding, handpoppen, spelmaterialen) is zodanig compleet dat na startkwalificering direct een training gestart kan worden.
- De trainershandleiding beschrijft stapsgewijs per sessie de doelen, activiteiten en benodigde materialen.
- Onderdeel van de kwalificatie is de mogelijkheid om telefonische coaching te hebben met een van de opleiders. Tijdens deze coachingsgesprekken kunnen vragen over het proces voorgelegd worden.
- Alle trainers nemen als onderdeel van hun kwalificering deel aan een terugkombijeenkomst. Tijdens betreffende bijeenkomst worden ervaringen uitgewisseld en reflecteren trainers met collega-trainers op een eigen intervisievraag. Daarvoor wordt gebruikgemaakt van beeldopnames van een eigen groepsbijeenkomst.
- Een trainerslicentie is 2 jaar geldig. Daarna maken trainers nieuwe beeldopnames tijdens

een groepsbijeenkomst, formuleren zij opnieuw een intervisievraag en reflecteren zij wederom met collega-trainers tijdens een volgende terugkombijeenkomst.

Juistheid

Mate waarin de innovatie is gebaseerd op feitelijke kennis.

- Stoere Schildpadden en Dappere Dino's zijn gebaseerd op de evidence-based interventie CODIP (Children of Divorce Intervention Program).
- Er hebben verschillende onderzoeken naar beide trainingen plaatsgevonden waarin de effectiviteit bleek voor deelnemende kinderen met betrekking tot welzijn en functioneren.
- Onderzoeksuitkomsten zijn beschreven in vaktijdschriften en de interventiebeschrijving voor de Databank Effectieve Jeugdinterventies. Stoere Schildpadden en Dappere Dino's zijn erkend als theoretisch goed onderbouwd en effectief volgens goede aanwijzingen.

Compleetheid

Mate waarin de beschreven activiteiten in de innovatie volledig zijn.

- Er heeft onderzoek plaatsgevonden naar de toepassing van Stoere Schildpadden en

Dappere Dino's. Daaruit bleek dat trainers graag met de trainingen werken en deze goed uitvoerbaar zijn.

- De Stoere Schildpadden en Dappere Dino's bieden alle informatie en materialen die nodig zijn om er goed mee te kunnen werken.

Complexiteit

Mate waarin de innovatie complex is om uit te voeren.

- De beschrijving van Stoere Schildpadden en Dappere Dino's is duidelijk, overzichtelijk en to the point en daardoor gebruiksvriendelijk voor trainers om mee te werken.
- Het werken met de handpop (Sam bij de Stoere Schildpadden en Rex bij Dappere Dino's) is een belangrijk onderdeel van Stoere Schildpadden en Dappere Dino's. Daarom wordt in de kwalificatie nadrukkelijk aandacht besteed aan de achtergronden van poppenspel en uitgebreid met deze werkvorm geoefend.

Congruentie huidige werkwijze

Mate waarin de innovatie aansluit bij de bestaande werkwijze.

- De trainingen Stoere Schildpadden en Dappere Dino's zijn gebaseerd op een Amerikaanse groepstraining (CODIP). In het ontwikkelproces

zijn activiteiten en materialen in ontwikkelgericht onderzoek afgestemd op de Nederlandse uitvoeringspraktijk. Het grootste verschil van de Nederlandse trainingen met de originele versies (CODIP) betreft het aantal bijeenkomsten (12 i.p.v. 15). Op basis van ervaringen van pilottrainers (in logboekjes en focusgroep) en in overleg met de ontwikkelaar is dit aantal ten opzichte van de originele versies teruggebracht. De thema's en activiteiten die binnen de 12 uiteindelijke sessies aan bod komen, zijn gelijk gebleven aan de versie met 15 sessies.

- Een Stoere Schildpadden en Dappere Dino's-trainer
  1. heeft minimaal een Hbo-opleiding afgerond;
  2. een achtergrond in de pedagogiek, psychologie, maatschappelijk werk of vergelijkbaar veld;
  3. kennis van de ontwikkeling van kinderen;
  4. aantoonbare ervaring met begeleiding van groepsinterventies voor kinderen;
  5. beschikt over een breed scala aan trainersvaardigheden om een veilige groeps sfeer te creëren en kinderen op speelse wijze probleemoplossende vaardigheden aan te leren;
  6. is in staat de geprotocolleerde methodiek uit te voeren en maatwerk te leveren.

Op die manier sluiten de trainingen optimaal aan bij kennis en ervaring van de beroepskrachten die de groepsbijeenkomsten van de trainingen leiden.

Zichtbaarheid uitkomsten

Gepercipieerde zichtbaarheid van de uitkomsten voor de uitvoerder.

- De onderbouwing en effectiviteit van de trainingen zijn een belangrijk onderdeel van de kwalificatie van de trainingen. Dit betekent dat tijdens zowel de startkwalificering als de terugkombijeenkomsten de laatste inzichten over effectiviteit van de trainingen gedeeld worden.
- De kwalificatie van nieuwe trainers is een samenwerking tussen TNO en Kenniscentrum Kind en Scheiding (KKS), waarbij TNO voornamelijk focust op kennisaspecten en KKS op praktijkaspecten van Stoere Schildpadden en Dappere Dino's.
- Onderzoeksresultaten worden gedeeld met trainers via de [website](#), [Facebookpagina](#) en [nieuwsbrieven](#).
- Onderzoeksresultaten staan beschreven in de interventie-databankbeschrijvingen van de trainingen. Deze krijgen iedere vijf jaar een update.

- Er is een video beschikbaar (Stoere Schildpadden en Dappere Dino's - YouTube) voor ouders, beroepskrachten en beleidsmakers waarin de trainingen worden toegelicht, inclusief de resultaten uit onderzoek.

Relevantie cliënt

Mate waarin de uitvoerder de innovatie relevant vindt voor zijn / haar cliënt.

- Voor welke deelnemers zijn deze trainingen relevant?

Deze preventieve groepstrainingen zijn bedoeld voor kleuters (Stoere Schildpadden) en kinderen van 6 t/m 8 jaar oud (Dappere Dino's), van wie de ouders gescheiden zijn.

- Kinderen worden geworven via bestaande communicatie van aanbieders van Stoere Schildpadden en Dappere Dino's (bv. schoolmaatschappelijk werk, jeugdgezondheidszorg, aanbieders jeugdhulp) en hun cliënten of partners in het veld (bv. via websites, social media, brochures, persoonlijk contact). Omdat geen verwijzing nodig is voor de trainingen, kunnen ouders zich direct met hun kind melden bij de aanbieder van de trainingen (via een inschrijfformulier of -link bijvoorbeeld).

- Er is een aantal criteria (indicatie en contra-indicatie) voor het selecteren van deelnemers, te weten:

Indicatiecriteria:

- Schriftelijke toestemming van gezaghebbende ouder(s).
- Voldoende niveau van aanpassingsgedrag, impulsbeheersing en leerbaarheid om goed deel te kunnen nemen aan de groep.
- (Eén van de) ouders dan wel andere betrokkenen maken zich (enige) zorgen.
- Verwachtingen van de ouders matchen met de doelen en werkwijze van de training.

Het kan zo zijn dat deelname aan de groepstraining volgt op door de professional gesignaleerde of door ouders geuite spanning of problematiek als gevolg van de scheiding. Denk aan angstig of teruggetrokken gedrag, problemen op school, verdriet of boosheid bij het kind, moeite met wennen aan een nieuwe thuissituatie. Stoere Schildpadden en Dappere Dino's zijn echter preventieve trainingen die laagdrempelig aangeboden worden. Deelname kan ook voortkomen uit een vraag van ouders naar gerichte ondersteuning van hun kind bij het omgaan met de scheiding. Het kan bijvoorbeeld zo zijn dat een kind vragen stelt, niet zo goed lijkt te begrijpen wat de scheiding en veranderingen behelzen, of misschien baat lijkt te kunnen hebben bij lotgenotencontact (dat hij/zij niet de enige is in deze

situatie). Verwachtingen van ouders worden in het intakegesprek van de trainer met de ouders besproken.

Contra-indicatiecriteria:

- Geen toestemming van één of beide (gezaghebbende) ouders.
- Ernstige gedragsproblemen (bijv. sterk oppositiek, agressief of destructief gedrag).
- Ernstige emotionele problemen (bijv. sterk depressief of in zichzelf gekeerd gedrag).
- Kinderen die vanwege ernstige emotionele problemen of gedragsproblemen behandeling krijgen vanuit de Jeugdhulp of GGZ.
- Kinderen met een (licht) verstandelijke beperking.

- In het intakegesprek met de ouders bepaalt de trainer of aan de indicatiecriteria wordt voldaan en wordt vastgesteld of er sprake is van contra-indicaties. In één van de blokken in de kwalificatie van nieuwe trainers wordt dit thema in samenspraak met een ervaren trainer besproken. Ook tijdens de telefonische coaching en terugkombijeenkomsten wordt hier (zo nodig) opnieuw bij stil gestaan.

- Als een scheiding zeer conflictueus verloopt en de (ex-)partners langdurig lijnrecht tegenover

elkaar staan, is sprake van een complexe scheiding. De gevolgen van een complexe scheiding zijn voor jeugdigen gemiddeld ernstiger dan bij minder conflictueus verlopende scheidingen. Stoere Schildpadden en Dappere Dino's zijn preventieve trainingen voor kinderen. Ouders zijn wel betrokken, maar de trainingen hebben geen reductie van conflict of verbeteren van de omgang tussen ouders tot doel. Hiervoor zijn andere interventies beschikbaar en aan te bevelen (zie [Richtlijn jeugdhulp en jeugdbescherming: Scheiding](#)). Is een dergelijke moeizaam verlopende, conflictrijke scheiding per definitie een contra-indicatie voor deelname? Het antwoord is 'Nee'. Wel worden trainers er, gezien de complexiteit en het risico van complexe scheiding, in de kwalificering op gewezen om tijdens de selectie van deelnemende kinderen goed de bovengenoemde contra-indicaties in acht te nemen. Kan één van beide ouders niet instemmen met deelname, blijkt sprake te zijn van ernstige problematiek bij het kind (bijvoorbeeld oudervervreemding), of krijgt het kind behandeling? Dan zijn het deze criteria en niet zozeer de complexe scheiding die maken dat sprake is van een contra-indicatie. Indien aan de selectiecriteria wordt voldaan, is het goed denkbaar dat ouders deel-

nemen aan bijvoorbeeld omgangsbegeleiding terwijl hun kind(eren) met Dappere Dino's of Stoere Schildpadden start(en) ten behoeve van het voorkomen of beperken van emotionele- en gedragsproblemen.

UITVOERDER

Persoonlijk voor-/nadeel

Mate waarin het gebruik van de innovatie voordeel / nadeel oplevert voor de uitvoerder zelf.

- Het voordeel van het gebruik van Stoere Schildpadden en Dappere Dino's voor de trainer is voornamelijk gelegen in de houvast die de gestructureerde en onderbouwde methoden bieden, de praktische tools die trainers met de methoden krijgen voor het werken met deze jonge doelgroep, en de mogelijkheid voor deskundigheidsbevordering in de vorm van coaching en intervisie.
- Voordeel van Stoere Schildpadden en Dappere Dino's is voornamelijk zichtbaar in de alledaagse leefwereld van de deelnemende kinderen, zijnde de thuissituatie en bijvoorbeeld

op school, omdat hun welzijn en functioneren verbetert en hun probleemoplossende vaardigheden versterkt worden.

Uitkomstverwachting

Gepercipieerde belang en waarschijnlijkheid dat het beoogde doel met de innovatie bij de cliënt wordt bereikt.

- Het hoofddoel van de trainingen is het voorkomen of beperken van emotionele- en gedragsproblemen bij kinderen van na een scheiding van hun ouders.
- Verwachte uitkomsten als resultaat van deelname aan de trainingen:
  - Het kind heeft sociale steun ervaren doordat de groep een veilige en ondersteunende omgeving is.
  - Het kind kan gevoelens over scheiding herkennen, onder woorden brengen, bespreken, begrijpen en verwerken.
  - Het kind heeft (meer) begrip van wat een scheiding wel en niet behelst en heeft minder misvattingen en onrealistische gedachten over de scheiding.
  - Het kind heeft betere probleemoplossende vaardigheden, zodat het (beter) om kan gaan met scheidingsgerelateerde gevoelens en sociale problemen.

- Het kind heeft een positievere perceptie van zichzelf en het gezin.

Taakopvatting

Mate waarin de innovatie past bij de taken waarvoor de uitvoerder zich in zijn / haar functie verantwoordelijk voelt.

- De Stoere Schildpadden en Dappere Dino's trainingen worden uitgevoerd door ervaren professionals. Zij hebben een achtergrond in de pedagogiek, psychologie, maatschappelijk werk of vergelijkbare achtergrond en kennis van de ontwikkeling van kinderen. Vaak betreft het maatschappelijk werkers, (kinder)psychologen, (ortho)pedagogen, preventiemedewerkers, SOVA-trainers, IB'ers, creatief therapeuten enzovoorts, die in hun werk gericht zijn op het versterken van de weerbaarheid van (jonge) kinderen na scheiding van hun ouders.

Medewerking cliënt

Mate waarin de uitvoerder verwacht dat de cliënt meewerkt aan de innovatie.

- Onderzoek laat zien dat kinderen het leuk vinden om deel te nemen aan Dappere Dino's en Stoere Schildpadden. Ze vinden het een veilige plek en geven aan vriendjes te maken. Door contact te maken met leeftijdsgenoten

die hetzelfde hebben meegemaakt, beseffen kinderen dat zij niet de enige zijn van wie de ouders gescheiden zijn en dat zij door deze gebeurtenis niet anders zijn dan andere kinderen.

- Wegens enthousiasme over deelname nemen regelmatig meerdere broertjes of zusjes uit een gezin deel aan de trainingen.

Tevredenheid cliënt

Mate waarin de uitvoerder verwacht dat de cliënt tevreden is over de innovatie.

- De ervaringen over impact op kinderen en ouders uit onderzoek en de uitvoeringspraktijk worden met nieuwe trainers gedeeld tijdens de kwalificering. Bovendien is tijd gereserveerd tijdens de terugkombijeenkomst voor collega-trainers om hier ook onderling over uit te wisselen.
- Kinderen gaven in onderzoek naar de trainingen aan dat ze Stoere Schildpadden en Dappere Dino's leuk vonden; dat de groep een veilige plek is om over gevoelens te praten; en de meerderheid had vriendjes gemaakt en nieuwe manieren geleerd om problemen op te lossen.
- Ouders gaven in het onderzoek aan dat hun kind zich na deelname meer uitte, gevoelens (beter) onder woorden wist te brengen; ze

zagen meer begrip of acceptatie van de scheiding, meer rust en minder frustratie of boosheid bij hun kind:

- "Ze lijkt beter te begrijpen dat de situatie van gescheiden ouders op geen enkele manier haar schuld kan zijn en dat ze daardoor haar gevoelens voor vader vooral ook veel meer mag uiten, ook naar moeder. Ze lijkt dus minder loyaliteitsproblemen te hebben."
- "De gevoelens van boosheid verdwenen al snel bij mijn dochter, dit stelde ons in staat om er samen over te praten. Hier sloot zij zich voor de cursus geheel voor af."
- "Er is erg duidelijk geworden dat zij zeker niet het enige kindje op de wereld is met een papa en mama die niet meer samen in 1 huis wonen... en ze slaapt vooral veel beter."
- "Het is rustiger in zijn hoofd geworden. Hij is kalmer geworden en begrijpt dingen beter wat de scheiding betreft."
- "Ze neemt eerder het initiatief tot het uitspreken van gevoelens of problemen; praat meer over wat ze doet als ze bij haar vader is geweest, lijkt hier meer open in te zijn geworden."
- [Een trainer:] "Deze kinderen mogen van hun ouders deelnemen aan deze training, daarmee geven deze ouders indirect

ontzettend veel mee aan hun kinderen voor nu en de toekomst. Alle kinderen met gescheiden ouders gun ik deze training. Het is een training waarin niet wordt gegraven of waarin kinderen zielig worden gevonden, maar waarin kinderen in hun kracht worden gezet; door te leren wat gevoelens zijn en hoe je deze kunt uiten, dat verschillende soorten gezinnen zijn, en hoe je problemen op kunt lossen.”

- Wat ouders van deelnemende kinderen het meest waardeerden: de veilige omgeving, het contact met andere kinderen die hetzelfde hebben meegemaakt, het vergroten van probleemoplossend vermogen, de speelse methode, aandacht voor gevoelens en veranderingen, vertrouwelijkheid in de groep, inzicht in de scheiding.

Sociale steun

Steun die de uitvoerder ervaart of verwacht met betrekking tot het gebruik van de innovatie.

- In organisaties waar meerdere trainers Stoere Schildpadden en Dappere Dino's groepen geven, zien we dat intervisiegroepen gevormd worden.
- Via e-mail en telefoon kunnen trainers met praktische vragen terecht bij de ervaren opleiders.

- Alle trainers worden onderdeel van het landelijke netwerk van trainers en wisselen praktische tips en tops uit tijdens de intervisiemomenten.
- Het kan helpend zijn als een coördinator of ambassadeur binnen de eigen organisatie aangesteld wordt (en voor deze rol tijd voor deze persoon beschikbaar is).

Descriptieve norm

Waargenomen gedrag van collega's; mate waarin collega's de innovatie gebruiken.

- Het netwerk van trainers groeit steeds. Er zijn gekwalificeerde trainers in alle Nederlandse provincies.
- Op de Facebookpagina en in de nieuwsbrief wordt gemeld als er nieuwe trainers gecertificeerd zijn.

Subjectieve norm

De invloed van belangrijke anderen over het gebruik van de innovatie.

- De toepassing van Stoere Schildpadden en Dappere Dino's wordt landelijk in verschillende richtinggevende documentatie geadviseerd. Bijvoorbeeld in de Richtlijn Scheiding en problemen van jeugdigen - Richtlijnen jeugdhulp en jeugdbescherming, het dossier Schei-

ding van het Nederlands Jeugdinstituut en de Gezonde School-aanpak.

Eigen-effectiviteitsverwachting

Mate waarin de gebruiker zich in staat acht de verschillende activiteiten uit de innovatie uit te voeren.

- Er is in onderzoek gekeken naar de uitvoerbaarheid van de trainingen. Hieruit bleek dat de trainers vonden dat ze genoeg opleiding hebben gehad. Binnen deze opleiding waardeerden zij het oefenen met rollenspellen het meest. Het aantal momenten van intervisie was ook voldoende. De intervisie werd gezien als een mooi platform om ervaringen te delen met andere trainers. De trainers waren positief over de programmamaterialen; het ziet er aantrekkelijk uit en is praktisch in gebruik.

Kennis

Mate waarin de gebruiker kennis heeft die nodig is om de innovatie te kunnen gebruiken.

- Kennis over de trainingen wordt primair overgebracht via het SKJ-geaccrediteerde kwalificatietraject.

Informatieverwerking

Mate waarin de gebruiker kennis heeft genomen van de inhoud van de innovatie.

- Ten behoeve van informatieverwerking over de trainingen zijn de volgende aspecten onderdeel van de kwalificatie van (nieuwe) trainers: het opdoen van ervaring, terugkoppeling en herhaling, intervisie, groepsdiscussies, rollenspellen, zelf laten presenteren, en coaching on the job.

ORGANISATIE

Formele bekrachtiging management

Formele bekrachtiging van de innovatie door het management.

- TNO is eigenaar van Stoere Schildpadden en Dappere Dino's, en zet zich in voor toegankelijkheid van (kennis over) de trainingen.
- Kenniscentrum Kind en Scheiding en TNO hebben een duurzame samenwerking in het onderhoud van de trainingen en het scholen van (nieuwe) trainers.

Personeelsverloop

Vervanging van vertrekkende medewerkers.

- Er is meerdere keren per jaar gelegenheid om nieuwe professionals op te leiden tot trainer van de Stoere Schildpadden en Dappere Dino's.
- Ieder jaar wordt een terugkombijeenkomst georganiseerd voor intervisie en (her)certificering.

Capaciteit/bezettingsgraad

Voldoende personeelsbezetting op de afdeling of in de organisatie waar de innovatie gebruikt wordt.

- Het is nuttig om voor deelname aan de opleiding te bezien of professionals ruimte hebben in hun caseload om de trainingen uit te voeren. Het geven van een groep is namelijk voorwaarde voor deelname aan de terugkombijeenkomst en certificering.

Financiële middelen

Beschikbaarheid van financiële middelen die nodig zijn voor het gebruik van de innovatie.

- Het is nuttig als gesprekken over financiering gevoerd worden voordat trainers beginnen (opgeleid worden), zodat ze daarna ook daadwerkelijk trainingen kunnen aanbieden.

- De trainingen worden doorgaans ingebed in de bestaande financieringsstructuur van een uitvoerende organisatie (of er wordt separaat financiering aangevraagd bij een gemeente).
- Er is geen prijs vastgesteld voor Stoere Schildpadden en Dappere Dino's trainingen. De aanbieder van de training bepaalt zelf de kosten op basis van uren (zie Tijd), geldende tarieven voor personele kosten en eventuele directe kosten voor locatie en materialen.
- Deelname is voor kinderen doorgaans vrij van kosten.

Tijd

Hoeveelheid tijd die beschikbaar is voor het gebruik van de innovatie.

- De geschatte tijdsinvestering voor het geven van een Stoere Schildpadden of Dappere Dino's training aan een groep kinderen is 42 uur (inclusief voorbereiding, maken van werkaantekeningen, oudersessie, intake en afsluiting, maar exclusief eventuele reistijd).
- Iedere groepsbijeenkomst wordt naast de gecertificeerde trainer begeleid door een co-trainer. De co-trainer is doorgaans alleen betrokken bij de sessies (en eventueel ouderavond), hetgeen neerkomt op zo'n 14 uur.

Materiaal en voorzieningen

Aanwezigheid van materiële voorzieningen voor het gebruik van de innovatie.

- Voor de uitvoering van de trainingen zijn de volgende materialen beschikbaar:
  - Gedetailleerde handleiding voor trainers (apart voor de kwalificering, Dappere Dino's en Stoere Schildpadden), inclusief kopieerbladen
  - Handpoppen dino Rex en Sam de schildpad
  - Werkbladen 'Ik kan een heleboel-boekje'
  - Posters m.b.t. gevoelens, allerlei soorten gezinnen, stapsgewijs problemen oplossen
  - Gezinsfiguurtjes
  - Voorleesboekjes
  - Bordspel (Dappere Dinosaurussen, Stoere Schildpadden, Boter-kaas-en-eieren)
  - Spelkaartjes voor het bordspel
  - Spelkaarten voor verschillende spelvormen
  - Week-e-mails voor ouders
  - Nieuwsbrieven voor ouders
  - Diploma voor de kinderen
- Ouders blijken het prettig te vinden als de interventie op school (onder schooltijd) kan worden uitgevoerd. Belangrijk is dan om in dat geval te zorgen voor draagvlak bij het schoolbestuur en betrokken leerkrachten. Andere

plekken waar de training wordt aangeboden zijn bijvoorbeeld op locatie van het Centrum voor Jeugd en Gezin of wijkteam, in een bibliotheek, een buurthuis, of op locatie van een zelfstandige zorgaanbieder.

Uitvoer kan plaatsvinden bij de volgende typen organisaties:

- School Maatschappelijk Werk
  - Gemeentelijke Gezondheidsdienst (GGD)
  - School (intern begeleiders)
  - Centrum voor Jeugd en Gezin (CJG)
  - Praktijken voor (kinder)psychologie, of van (ortho)pedagogen, preventiemedewerkers, SOVA-trainers, creatief therapeuten, etc.
- Het is belangrijk dat de Dappere Dino's of Stoere Schildpadden groep op een vaste, eigen plek bij elkaar kan komen voor hun wekelijkse sessie van drie kwartier. Bij voorkeur is dit een ruimte die de kinderen aanspreekt, bijvoorbeeld een klaslokaal, maar waar niet teveel prikkels zijn die kinderen kunnen afleiden zoals andere spelletjes en onderwijsmaterialen. Trainers wegen voorafgaand aan de start van een groep af hoe zij de fysieke ruimte het best kunnen indelen (denk aan beweegruimte voor de kinderen, kring, tafel voor groepsactiviteiten, flap voor aantekeningen, etc.).

Coördinator

Eén of meerdere personen die belast zijn met het coördineren van de invoering van de innovatie binnen de organisatie.

- Voor coördinatie van de trainingen dient een uitvoerende organisatie zelf de rol van coördinator te beleggen (bv. op organisatie-/gemeente-/regioniveau; bv. een uitvoerend professional/trainer of iemand in beleids-/regierol).
- De interventie-eigenaar (TNO) en opleiders (TNO en Kenniscentrum Kind en Scheiding) zijn niet belast met het coördineren van de trainingen binnen uitvoerende organisaties. Denk bijvoorbeeld aan agendabeheer (wanneer en waar trainingen worden gegeven) of het zorgdragen voor financiering.
- De coördinerende rol van de interventie-eigenaar / opleiders beperkt zich tot het informeren en kwalificeren van (nieuwe) trainers en het bijhouden van een trainersoverzicht van gekwalificeerde trainers.

Turbulentie in de organisatie

Mate waarin er andere (organisatie)veranderingen gaande zijn die de invoering van de innovatie in de weg staan.

- Personeelsverloop kan continuïteit in de uitvoering van de trainingen in een regio/werkgebied bedreigen. Het is zaak voor uitvoerende organisaties om hier tijdig op te anticiperen. Er is meerdere keren per jaar gelegenheid om nieuwe professionals op te leiden tot trainer van de Stoere Schildpadden en Dappere Dino's.
- Ervaring uit de praktijk leert dat inbedding van de trainingen in breder beleid rondom preventieve ondersteuning bij scheiding heel passend is, bijvoorbeeld door het invoeren van de evidence-based preventieve trainingen Stoere Schildpadden en Dappere Dino's voor jonge kinderen naast ander preventief ondersteuningsaanbod voor bijvoorbeeld oudere kinderen na de scheiding van hun ouders (bv. KIES, buddy-project van Villa Pinedo) of gescheiden ouders zelf (bv. ScheidingsATLAS).

Beschikbaarheid informatie

Beschikbaarheid van informatie over het gebruik van de innovatie.

- Er wordt niet op een centrale plek een agenda bijgehouden (met plaats en data waarop trainingen plaatsvinden en hoe en bij wie kinderen kunnen worden aangemeld).
- Trainers / uitvoerende organisaties zijn zelf belast met het verstrekken van zodanige infor-

matie (bv. op de eigen website) dat ouders en verwijzers weten hoe, wat, waar kinderen kunnen deelnemen aan Dappere Dino's of Stoere Schildpadden.

- Trainers ontvangen tijdens de kwalificering voorbeeldformulieren voor het intakegesprek en evaluatiegesprek met ouders. Er kan ook gebruik worden gemaakt van eigen systematiek voor evaluatie/gebruikersfeedback.
- Op het moment van een centrale evaluatie door TNO wordt hierover contact opgenomen met de trainers.

Feedback aan uitvoerder

Feedback over voortgang van het invoeringsproces aan de gebruiker.

- In nieuwsbrieven en sociale media (Facebook / LinkedIn) wordt gedeeld als er nieuwe trainers gekwalificeerd zijn. Gekwalificeerde trainers staan bovendien met adres en contactgegevens vermeld op de contactpagina van de methode.
- Trainers hebben de mogelijkheid om successen en dilemma's in de implementatie te delen tijdens telefonische coaching, intervisie of in direct contact met de opleiders / interventie-eigenaar.
- Indien daar aanleiding toe is, worden door TNO en Kenniscentrum Kind en Scheiding (kleine

aanpassingen aan de trainingen gemaakt op basis van de feedback van trainers. Dergelijke aanpassingen wordt gecommuniceerd met uitvoerders in nieuwsbrieven en tijdens de terugkombijeenkomst.

SOCIAAL-POLITIEKE CONTEX

Wet- en regelgeving

Mate waarin de innovatie past binnen bestaande wet- en regelgeving die door de bevoegde instanties zijn opgesteld.

- Nederlandse gemeenten zijn verantwoordelijk voor jeugdhulp. Hetgeen betekent dat gemeenten een beleidsplan moeten opstellen voor preventie, ondersteuning, hulp en zorg en voorzieningen op dat gebied moeten treffen. Stoere Schildpadden en Dappere Dino's zijn evidence-based erkende methoden voor preventie die hierbij passend zijn.
- Aanbieders van Stoere Schildpadden en Dappere Dino's zijn gehouden aan de toestemmingsplicht van beide (gezaghebbende) ouders van de deelnemende kinderen.

TIPS EN ADVIEZEN

FASE 1: ADOPTIE

Adoptie van een methode is de beslissing om deze te gaan gebruiken. Personen op verschillende niveaus in een organisatie besluiten een vernieuwing, op basis van hun kennis daarover en een afweging van voor- en nadelen, te gaan gebruiken.

Om een adoptiebeslissing over Stoere Schildpadden en Dappere Dino's te bevorderen is het volgende volgens praktijkprofessionals en beleidsmakers van belang:

Innovatie

- Op bestuurlijk niveau kan soms de indruk leven dat 'we al iets doen op het gebied van preventieve ondersteuning na scheiding'. Daarom is het belangrijk helder te communiceren hoe Stoere Schildpadden en Dappere Dino's zich verhouden tot andere methoden (bijv. voor oudere kinderen met gescheiden ouders).
- De prevalentie is hoog van scheiding, betrokken kinderen en (mogelijke) negatieve gevolgen.

Praktijkorganisaties zien als gevolg daarvan ook een hoge vraag om praktische ondersteuning. Dit is helpend in de adoptiebeslissing.

Uitvoerder

- Het is helpend om vooraf goed af te stemmen met (andere) uitvoerende partijen die werkzaam zijn rondom het thema (preventieve ondersteuning bij) scheiding. Zodoende wordt goed helder wie welke taakopvatting heeft en hoe bij implementatie van de innovatie naar elkaar verwezen kan worden.

Organisatie

- Het is nuttig als gesprekken over financiering gevoerd worden voordat trainers beginnen (opgeleid worden), zodat ze daarna ook daadwerkelijk trainingen kunnen aanbieden.
- Het is helpend in de afstemming op bestuurlijk niveau aan te sluiten bij bestaande structuren (bv. regionaal platform; een ontwikkeltafel voor gemeenten), "omdat het op een natuurlijke manier in beleid moet komen".
- Het is nuttig om voor deelname aan de opleiding te bezien of professionals ruimte hebben in hun caseload om de trainingen uit te voeren.
- Een praktijkvoorbeeld: "Bij onze organisatie kan het beter op het vizier staan. Intern moeten we

het gesprek nog eens voeren zodat onze directrice dit aanbod mee kan nemen bij gesprekken met de gemeente. Wij hebben gezegd dat we de training hebben gedaan en dat we de groepen willen geven. Alle scholen zijn heel positief, maar nu moeten we kijken hoe we dat vormgeven. Bij gemeenten is het besef en de wil er wel, maar hoe gaan we het wegzetten?"

- Stoere Schildpadden en Dappere Dino's kunnen zowel in het preventief domein, bijvoorbeeld door welzijnswerkers, als bijvoorbeeld door jeugdhulpverleners worden aangeboden. De aanvliegroute is dan wel echt anders. "Welzijnswerkers komen al meer op scholen, hebben daar contact, zijn praktisch ingesteld en starten met de groepen. De jeugdhulpverlener moet actief naar de scholen toe om kinderen te werven en aanbod bekend te maken en zit bovendien meer met de druk van wachtlijsten in de jeugdhulp."
- De ervaring is dat je een coördinerend persoon nodig hebt die echt voor de training gaat. Dit kan een ambtenaar zijn die daar de mensen bij gaat zoeken. "Het is een stroperig proces. Als het een kleine gemeente betreft, heb je het regionale niveau nodig." Maar het kan ook andersom een praktijkorganisatie/-professional(s) zijn die bottom up werkt.

Sociaal-politieke omgeving

- Gemeenten hebben een opdracht op het gebied van preventie. Dat wordt uiteenlopend ingevuld: In de ene gemeente staat bijvoorbeeld preventie van scheidingsproblematiek in het coalitieakkoord terwijl in een andere gemeente weinig expliciet vermeld staat waar preventie zich op toespitst. De uitvoerende organisaties kunnen binnen deze kaders invulling geven aan deze gemeentelijke opdracht.
- "Qua financiering doen wij preventie voor 0-23 jaar. We hoeven niet apart te verantwoorden wat we doen, wel dat het evidence-based programma's betreft." De trainingen zijn beschreven voor de Databank Effectieve Jeugdinterventies. "Databank en accreditatie zijn ook belangrijk [voor de gemeente], maar dat is goed geregeld."
- Kansen: bekendheid, cijfermateriaal over wat het preventief oplevert; dat zijn zaken die voor de gemeenten van belang zijn.

FASE 2: IMPLEMENTATIE

Implementatie is een fase in het invoeringsproces van een methode – in dit geval de Stoere Schildpadden en Dappere Dino's – waarin de professionals deze trainingen daadwerkelijk in gebruik gaan nemen.

De volgende factoren bevorderen volgens praktijkprofessionals en beleidsmakers een succesvolle implementatie van Stoere Schildpadden en Dappere Dino's:

Innovatie

- Het is belangrijk om juiste en volledige informatie te delen over de inhoud, doelstelling en doelgroep van de trainingen. Voor wie zijn deze betekenisvol?

Uitvoerder

- Trainers vinden het prettig om in een app-groep ervaringen uit te wisselen: "Dat geeft veel energie en dan kun je ook leren van en met elkaar."
- Het is helpend als er trainers van verschillende organisaties / trainers in verschillende

gemeenten in een regio opgeleid zijn. Dit biedt kansen om samen te werken en van elkaar te leren, en optimaal door te verwijzen naar vervolghulp waar nodig. Uitdaging daarbij: "Je wilt geen concurrenten zijn, maar wel met elkaar samenwerken. Dat is even zoeken."

Organisatie

- Het is goed om een plan te maken voor de werving van kinderen en ouders voor de groepen.
- De ervaring is dat scholen een goede plek kunnen zijn voor het werven van kinderen. Zij kunnen actief meedenken voor welke kinderen de training geschikt kunnen zijn.
- Het werd als helpend ervaren om op scholen flyers op te hangen en aan te sluiten bij groot overleg van intern begeleiders (waar promotiemateriaal uitgedeeld kan worden).
- Ook de samenwerking met jeugdhulpaanbieders of andere organisaties die met scheiding bezig zijn (bv. mediators voor deelname aan ScheidingsATLAS) is helpend bij de werving van deelnemers.
- Let op dat bekendheid op bijvoorbeeld scholen niet gelijkstaat aan bekendheid en vindbaarheid voor ouders. Zorg dat ook de informatie voor ouders toegankelijk en vindbaar is.

- Als in gemeenten actieve buurtteams zijn waarin direct contact is met ouders en kinderen, kunnen zij goed de verbinding met ouders en kinderen leggen voor deelname aan de trainingen.
- Het is belangrijk om goed de doorlopende lijn in beeld te brengen: hoe is een en ander in de regio geregeld van preventief naar meer intensieve begeleiding? Naar wie en waar kan worden doorgeschakeld dan wel teruggeschakeld?
- Het is helpend om een leidinggevende te hebben die direct achter de uitvoering van de trainingen staat.
- Ten behoeve van de werving is bekendheid met de interventie belangrijk: zowel bij collega-professionals als ouders en kinderen direct. Voorbeelden van communicatie: folders voor ouders, weekbrieven van school, meldingen op sociale media, de lokale krant.
- Het lijkt helpend in de communicatie om te vermelden dat deelname gratis is en geen verslag gemaakt wordt.
- Omdat deelname doorgaans gratis is voor kinderen, wordt aanwezigheid soms wat vrijblijvend ervaren. Tip van trainers: Om aanwezigheid te bevorderen kan een kleine onkostenvergoeding (een paar euro) gevraagd

worden voor bijvoorbeeld drinken, koekje/fruit tijdens de bijeenkomsten.

- Anticipeer bij werving van deelnemers op beschikbaarheid van partners in de toeleiding naar de groepen. Als bijvoorbeeld de scholen verwijzers zijn, is starten van werving in een grote schoolvakantie belemmerend.
- Maak soortgelijk een bewuste keus in de benaming van de afzender van de trainingen. Het kan bijvoorbeeld uitmaken of gecommuniceerd wordt vanuit een jeugdhulpaanbieder of Team Stoere Schildpadden en Dappere Dino's in de gemeente.
- Stem de communicatie / werving af op capaciteit in de groepen, zodanig dat geen wachtlijst ontstaat en mogelijkheid tot deelname waargemaakt kan worden.
- Trainingen kunnen aangeboden worden dichtbij ouders en kinderen (bijvoorbeeld op school, in de bibliotheek).
- Het is goed om je als uitvoerder bewust te zijn van de lading die een locatie voor ouders kan hebben. Trainers hierover:
  - Bijvoorbeeld bij het geven van de training op het CJG: "De doelgroep heeft soms andere associaties bij het CJG. Bijvoorbeeld, dan moeten er wel problemen zijn, is het hulpverlening in plaats van preventie."

- "Het is helpend als de afzender voor ouders preventief is (dus los van hulpverlening - niet problematiseren - en jeugdbescherming)."
- "Het is helpend als ouders de afzender niet koppelen de gemeente (die ook verantwoordelijk is voor bijvoorbeeld toelagen, subsidies)."
- "Voor ouders maakt het niet uit wie het uitvoert, maar dat de trainer losstaat van eventuele andere trajecten die ze volgen."
- Onder schooltijd starten geeft ouders het signaal dat de training belangrijk is: "naast rekenen en taal besteden we ook hieraan aandacht."
- De ervaring leert dat op bepaald moment gewoon starten - en dus niet langdurig wachten tot een groep vol is (maximaal aantal deelnemers) - zal zorgen voor ervaring, bekendheid en op den duur meer instroom in de groepen.
- Trainers missen soms de tijd om alles goed (in) te regelen, zeker bij eerste groepen. Gun jezelf als trainer de tijd om de bijeenkomsten voor te bereiden en ook na te bespreken met de co-trainer.
- Plan als trainer tijdens de eerste groepsbijeenkomsten een coachingsgesprek in met de opleider voor het ophalen van praktische tips in de uitvoering.

Sociaal-politieke omgeving

- Het is nuttig als er afspraken zijn tussen gemeenten over financiën/het gebruik van aanbod van kinderen in gemeenten onderling. Dus stel, gemeente A koopt een training in, dan is het helpend als daar ook kinderen/ouders van gemeente B aan deel kunnen nemen. Een voorbeeld uit de praktijk: "Gemeenten hebben onderling contact. We hebben de regel dat 60% uit deze gemeente zelf moet komen."

FASE 3: CONTINUERING

De laatste fase in het invoeringsproces van een methode wordt de continueringfase genoemd. Hierin nemen de gebruikers op basis van hun ervaringen met de vernieuwing een besluit tot voortzetting (of beëindiging) van het gebruik.

Om continuering van de Stoere Schildpadden en Dappere Dino's te bevorderen, zijn volgens betrokken praktijkprofessionals en beleidsmakers de volgende zaken van belang:

Innovatie

- Normaliseren is belangrijk: "Het is normaal dat je dit soort trainingen doet."

Uitvoerder

- Trainers blijven enthousiast door uitwisseling onderling. Deels is dit belegd binnen de kwaliteitsborging van het programma (bijv. intervisie tijdens de terugkombijeenkomsten), maar dit kan ook binnen een organisatie of regio opgepakt worden.

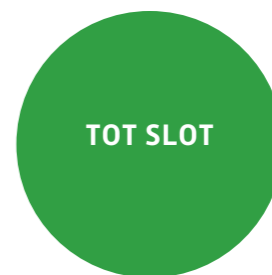
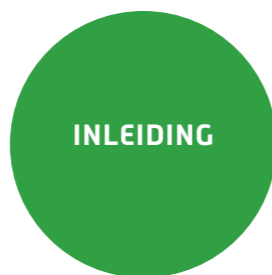
Organisatie

- Belangrijk om oog te hebben voor continuïteit. Niet iedere praktijkprofessional kan opgeleid worden en ze wisselen van werkplek. Dan kan het helpend zijn om een trainerspool te hebben van mensen die de interventies kunnen aanbieden.
- Tip: De innovatie opnemen in opleidingsbeleid en jaarplannen van (nieuwe) medewerkers.
- Het is helpend als er een vaste herkenbare planning van Stoere Schildpadden en Dappere Dino's is. Men weet dan wanneer er gestart kan worden. "Ouders weten dan begint de school, dan de voetbal en dan de cursus."

Sociaal-politieke omgeving

- Belangrijk om tijdig te beginnen met het organiseren van financiering voor de programma's in het volgende jaar (subsidieafspraken zitten vaak flink dichtgetimmerd).

STAPPENPLAN

Hieronder is een overzicht met stappen / activiteiten die uitgevoerd kunnen worden om een succesvolle implementatie van de Stoere Schildpadden (StS) en de Dappere Dino's (DD) te bevorderen. Deze kan naar eigen inzicht worden in-/aangevuld.

ACTIVITEITEN	WANNEER	WIE	VERANTWOORDELIJKHEDEN
Adoptiebeslissing DD / StS			
Afstemmen op bestuurlijk niveau			
Afstemmen uitvoerende partijen rondom thema			
Deelnemen startkwalificering			
Plannen DD / StS groep			
Wervingsplan kinderen			
Werving kinderen			
Vorbereiden randvoorwaarden bijeenkomsten (o.a. ruimte, materialen, informatie ouders)			
Intakegesprekken ouders			
Vorbereiden ruimte			
Implementatie DD / StS sessies			
Maken videobeelden t.b.v. intervisie			
Implementatie ouderbijeenkomst			
Telefonische coaching met opleider			
Evaluatiegesprekken ouders			
Intervisie tijdens terugkombijeenkomst			
Evaluatie binnen uitvoerende organisatie			
Terugblik en evt. aanpassing			
Anticipatie op continuering			

Beheersing:

- Wat gaan we doen om het plan zo te laten lopen als gepland?
- Wat gaan we doen als het plan niet zo loopt als gepland?

TOT SLOT

Cijfers van het Centraal Bureau voor de Statistiek [CBS] laten zien dat het aantal scheidingen van ouders de afgelopen jaren is toegenomen. Een steeds groter aantal ouders van minderjarige kinderen in Nederland woont niet samen in een gezin. Een scheiding van ouders is een ingrijpende gebeurtenis in het leven van alle betrokkenen. Het markeert een verlies (van de oude gezinssituatie, regelmatig woonplaats, sociale contacten, etc.). Als gevolg hiervan is rouw een veelvoorkomende ervaring bij scheiding, zoals dat ook is na de dood van een dierbare. Het kost tijd en moeite van betrokkenen om het verlies te verwerken en te wennen aan de nieuwe situatie.

Een dergelijke negatieve of ingrijpende levensgebeurtenis, dergelijk verlies, vormt risico's voor welzijn en functioneren van betrokkenen. Scheiding leidt tot verhoogde niveaus van stress en depressieve gevoelens. We zien verschillende emotionele reacties bij kinderen na scheiding. Ze hebben zorgen over hun toekomst en de financiële situatie in hun gezin. Over wat er met hem of haar gaat gebeuren. Maar ze zijn bijvoorbeeld ook bezorgd of bang dat hun ouders niet meer

voor ze kunnen zorgen. Kinderen kunnen het gevoel hebben onzichtbaar te zijn en gevangen worden in loyaliteit en zorgen om het welzijn van hun ouders. Bovendien, als de liefde van de ouders voor elkaar kan ophouden, kan dit ook zo zijn voor hen. En kinderen kunnen boos zijn, zich verraden voelen. Of het gevoel hebben dat zij schuld hebben aan de scheiding. Veelvoorkomende reacties verschillen naar leeftijd en ontwikkeling van de kinderen. De mate waarin ze begrijpen wat de scheiding inhoudt verandert bijvoorbeeld ook. Uit onderzoek blijkt consistent dat kinderen van gescheiden ouders gemiddeld lager scoren op maten van welzijn, gedrag, sociaal-emotionele ontwikkeling, zelfbeeld en zelfvertrouwen en sociale relaties.

Stoere Schildpadden en Dappere Dino's zijn evidence-based, erkende preventieve trainingen ter ondersteuning van jonge kinderen van wie de ouders gescheiden zijn. Onderzoek toont aan dat middels deze trainingen, met een relatief bescheiden investering, betekenisvolle impact gerealiseerd kan worden op vaardigheden, welzijn en functioneren van deelnemende kinderen.

De mate waarin de Stoere Schildpadden en de Dappere Dino's succesvol zijn, wordt voor een belangrijk deel bepaald door de kwaliteit van implementatie van de trainingen. Dat wil zeggen dat de beoogde (intermediaire) gebruikers (uitvoerders) en andere relevante personen, waaronder het management in de organisatie die de methode aanbiedt, de methoden accepteren en uitvoeren zoals bedoeld.

In dit implementatieplan gaven we (na een korte beschrijving van de Stoere Schildpadden en Dappere Dino's) een overzicht van relevante factoren voor de succesvolle implementatie van Stoere Schildpadden en Dappere Dino's. We maakten daarbij onderscheid naar relevante factoren betreffende de innovatie, de uitvoerder, de organisatie en de sociaal-politieke omgeving. Daarnaast bespraken we randvoorwaarden voor succesvolle adoptie, implementatie en continuering van Stoere Schildpadden en Dappere Dino's volgens praktijkprofessionals, managers en beleidsmakers in verschillende regio's in het land. Praktijkprofessionals en -organisaties die Stoere Schildpadden en Dappere Dino's willen

invoeren in hun werkgebied kunnen de implementatiefactoren en aanbevelingen gebruiken om een eigen op-maat-implementatieplan op te stellen. Daarvoor kan gebruikgemaakt worden van het stappenplan in het afsluitende hoofdstuk van dit document (zie [Stappenplan](#)).

We wensen de praktijkorganisaties, (co-)trainers, ouders en kinderen veel succesvolle, betekenisvolle Stoere Schildpadden en Dappere Dino's groepen toe, teneinde bij te dragen aan het versterken van de veerkracht van jonge kinderen na de scheiding van hun ouders.

Team Stoere Schildpadden en Dappere Dino's, november 2022

MEER WETEN?

Wetenschappelijke publicaties over de trainingen:

Klein Velderman, M., Pannebakker, F.D., & Reijneveld, S.A. (2015). Preventieve steun aan 6-8 jarige kinderen van gescheiden ouders: Hoe succesvol is het groepsprogramma Dappere Dino's? *Tijdschrift voor de Jeugdgezondheidszorg*, 47(3), 42-46. doi: 10.1007/s12452-015-0012-z

Klein Velderman, M., Pannebakker, F., Van Vliet, W., & Reijneveld, S. (2018). Prevention of divorce-related problems in Dutch 4- tot 8-year-olds: Cultural adaptation and pilot study of the Children of Divorce Intervention Program. *Research on Social Work Practice*, 26. Doi: 10.1177/1049731516644504

Klein Velderman, M., Van Dommelen, P., & Pannebakker, F.D. (2018). Impact van scheiding op het jonge kind: Welzijn en psychosociaal functioneren van kinderen in scheidingssituaties uit groep 3 en 4 van de basisschool. *Tijdschrift voor Orthopedagogiek*, 57, 246-260.

Klein Velderman, M., Van Dommelen, P., Pannebakker, F.D., & Reijneveld, S.A. (2022). The Children of Divorce Intervention Program Improves Well-being and Emotional and Behavioural Functioning of Children Aged 6 to 8 Years after Parental Divorce: a Dutch Quasi-experimental Study. *Journal of Child and Family Studies*. Doi: 10.1007/s10826-021-02220-x

COLOFON

Uitgave:

TNO
Afdeling Child Health
Sylviusweg 71
2333 BE Leiden

Tekst:

Mariska Klein Velderman
Fieke Pannebakker

Datum:

November 2022

Vormgeving:

Taluut, Utrecht

Contact:

Secretariaat TNO Child Health
childhealthsecretary@tno.nl
0888 666 153
www.tno.nl/scheiding

Ontwikkeling van dit implementatieplan werd mogelijk gemaakt door een financiële bijdrage van ZonMw (project 555001027).

Verwijzen naar dit implementatieplan kan als volgt: Klein Velderman, M., & Pannebakker, F. (2022). *Implementatieplan: Stoere Schildpadden en Dappere Dino's: Preventieve ondersteuning voor jonge kinderen en hun ouders na scheiding*. Leiden: TNO Child Health.

© TNO, Child Health, Leiden